

Theoretical approaches to the problem of self-understanding in adolescence

Abdurasul MAKHMUDOV ¹

Namangan State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2023

Received in revised form

15 September 2023

Accepted 25 September 2023

Available online

15 October 2023

Keywords:

personality,
adolescence,
self-understanding,
self-awareness,
emotional,
cognitive,
conative,
identification,
"I"-concept,
behavior,
self-knowledge.

ABSTRACT

The article describes in detail the essence and content of self-understanding during adolescence. In particular, analyses of theoretical approaches to the self-understanding of foreign scientists are provided. Mechanisms of self-understanding have been elaborated by representatives of various psychological schools.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss8/S-pp266-271>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

O'smirlik davrida o'zini o'zi tushunish muammosiga nazariy yondashuvlar

ANNOTATSIYA

Калит сўзлар:

shaxs,
o'smirlik davri,
o'zini o'zi tushunish,
o'zini o'zi anglash,
emotsional,
kognitiv,
konativ,
identifikatsiya,
"Men"- konsepsiyasi,
xulq-atvor,
o'zini o'zi bilish.

Mazkur maqolada o'smirlik davrida o'zini o'zi tushunishning mohiyati, mazmuni batafsil bayon qilingan. Jumladan, xorij olimlarining o'zini o'zi tushunish borasidagi nazariy yondashuvlarining tahlillari keltirilgan. Turli psixologik maktab namoyondalari tomonidan o'zini o'zi tushunish mexanizmlari atroflicha yoritib o'tilgan.

¹ Independent applicant, Namangan State University

Теоретические подходы к проблеме самопонимания в подростковом возрасте

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

личность,
подростковый возраст,
Я-концепция,
эмоциональная,
когнитивная,
волевая,
идентификация,
поведение,
самопознание.

В статье подробно раскрыта сущность и содержание самопонимания в подростковом возрасте. В частности, дается анализ теоретических подходов к самопониманию зарубежных ученых. Механизмы самопонимания разрабатывались представителями различных психологических школ.

Тараққийётнинг ҳозирги босқичида кўплаб ҳаётий муаммоларни ҳал қилишда мустақил ва масъулиятли, ҳаётдаги ўрни ва мақсадини аниқлашда фаол ва ташаббускор, ўзига ишонган шахс биринчи ўринга чиқади. Бундай хусусиятларга эга бўлган шахснинг шаклланиши кўп жиҳатдан унинг ўзини ўзи тушуниш қобилиятига боғлиқ. Ўзини англаш, ўз фикрларини, ҳис-туйғуларини, шахсини тушуниш истаги деярли ҳар бир инсонда пайдо бўлади. Бу истакнинг рўёбга чиқиши инсоннинг бошқаларга бўлган муносабатига, шахснинг ўзига бўлган муносабатига ва ўзини ўзи тушуниш жараёнига таъсир қилади.

Шунинг учун камолга етаётган шахснинг ўзини ўзи тушуниш муаммосини ўрганиш ва таҳлил қилиш керак. Шу сабабли, замонавий психологияда назарийчилар ва амалиётчиларнинг ўзини ўзи тушуниш феноменини ўрганишга қизиқиши ортиб бормоқда. ХХI асрнинг бошларида нафақат янги экспериментал тадқиқотлар, балки ушбу ҳодисани ўрганишнинг бутунлай янги йўналишлари пайдо бўлди.

Бироқ, замонавий психологияда ушбу концепциянинг талқини ноаниқ бўлиб, бу шахснинг ўзини ўзи тушуниш муаммосига ёндашувларда сезиларли фарқни келтириб чиқаради. Замонавий психология фанида Р.Бернс, Л.И.Божович, Л.С.Виготский, К.Рожерс, А.Г.Спиркин, В.В.Столин, И.И.Чеснокова ва бошқаларнинг тадқиқотлари ўзини ўзи тушунишнинг моҳиятини ўрганишга бағишланган бўлиб, ўзини ўзи англаш масалалари В.В.Знакова, В.И.Пузко, И.А.Романоваларнинг тадқиқотларида кўриб чиқилган. Аммо шуни таъкидлаш керакки, тадқиқотчилар томонидан ўзини ўзи тушунишни ўрганиш кўп ҳолларда ўсмирлик даври нуқтаи назаридан кўриб чиқилади. Шундай қилиб, И.А.Монахова ўрта мактаб ёшидаги ўзини ўзи тушунишнинг хусусиятларини кўриб чиқади [3]. А. Ю.Агафонов ўсмирлик даврида ўзини ўзи тушунишнинг ҳиссий таркибий қисмини ўрганган [1].

Б.В.Кагородов ўсмирлик даврида ўзини ўзи тушунишни шакллантириш муаммосини ҳам ўрганган [2]. Адабий манбаларнинг таҳлили шуни хулоса қилишга имкон берадики, аксарият ҳолларда ўзини ўзи тушуниш муаммоси шахсни профессионаллаштириш доирасида ёшликни ўрганиш доирасида кўриб чиқилади, аммо ўсмирларнинг ўзини ўзи тушуниш муаммоси кам доирада ўрганган.

Ўсмир шахсининг шаклланиш даврида асосан ёш болага хос бўлган мураккаб фикрлашдан воқеликни тушунишга, бошқаларни тушунишга ва ўзини ўзи тушунишга олиб келадиган тушунчалардан тафаккур қилишга ўтиш содир бўлади.

Шундай қилиб, ўзини, ички дунёсини тушуниш Л.С.Виготский нуқтаи назаридан фақат ўсмирлик даврида тушунчаларни таркиб топтириш билан бирга шаклланади ва ривожланади.

Фалсафа, педагогика, психологияда ўзини ўзи тушуниш муаммоси инсоннинг ўзини ва бошқасини мустақил равишда билиши ва тушуниши зарурати билан боғлиқ бўлиб, у фақат XX асрнинг 90-йиллари охирида ишлаб чиқиладиган бўшланди, аммо бу муаммонинг мустақил тушунчаси мавжуд эмас. Тадқиқотчилар дуч келган қийинчиликлар, бизнинг фикримизча, муаммони етарли даражада билмасликдан келиб чиққан “ўзини ўзи тушуниш” атамасининг ноаниқ талқинига олиб келди.

Бундан ташқари, “ўзини ўзи тушуниш” тушунчасини ўрганишдаги қийинчиликлар турли тадқиқотчилар томонидан бир хил, синоним деб тан олинган. Шу боис, “ўзини ўзи билиш” тушунчаси аниқлаш билан боғлиқ бўлиб, бу психологик ҳодисани ўрганиш ва тавсифлашда баъзи қийинчиликларни келтириб чиқаради. Биз таҳлил қилган илмий материал ўзини ўзи тушуниш феноменини ўрганишдаги ушбу тенденцияларни аниқлашга имкон берди.

Хориж психологиясида ўзини ўзи тушуниш кўпроқ даражада когнитив ҳодиса сифатида қаралади. Ўзини ўзи тушунишни кўриб чиқишга бўлган ушбу ёндашув доирасида В.Деймон ва Д.Хартларнинг ўзини ўзи тушуниш концепцияси энг ривожланган бўлиб, улар ўзини ўзи тушуниш ҳодисасини ўрганишга асос солган. Уларнинг фикрига кўра, ўзини ўзи тушуниш - бу боланинг ўзига бўлган муносабатини, шу жумладан когнитив ва ҳиссий жиҳатларини белгилайдиган мураккаб тузилма. Уларнинг концепциясининг асоси В.Жеймсининг “Мен”-концепциясини ўрганишга назарий ёндашув бўлиб, унга кўра шахс иккита энг муҳим тузилмага бўлинади: “Мен-биламан” ва “Мен-билгувчи” [9].

Ўзини ўзи тушуниш феноменини ўрганиш доирасида мазмунли идентификацияни лойиҳалашда муҳим роль ўйнайдиган мавзунини бошқа одамлардан ажратиш муаммоси мавжуд. Идентификация шахс сифатида ўзини субъектив тушунчасини аниқлаш мумкин ва шунинг учун вакиллик шаклидир. Шахс ўзини ўзи аниқлашдан ташқари маълум бир объект сифатида аниқлай оладиган тасвирлари мавжуд эмас. Мазкур идентификация шахс ўзини бошқалардан ажралиб турадиган алоҳида объект сифатида тушунишини назарда тутаяди.

Бу даражада ўзини ўзи тушуниш шахс томонидан ўзининг субъект ва бошқа субъектлар ва объектлар ўртасидаги фарқини когнитив даражада тан олишида намоён бўлади. “Мен” тушунчаси ижтимоий дунёда ўзининг бошқалардан фарқини тушунишга асосланади.

Бу ўзини ўзи ноёб индивидуаллик ва унинг ижтимоий тузилмадаги алоҳида мавқеи, статуси ва роли сифатида идентификация қилишнинг когнитив асосидир [5].

Хорижий психология доирасида ўзини ўзи тушуниш когнитив ҳодиса сифатида билиш психологияси билан ўзаро боғлиқ ҳолда ўрганилади. М.Димковский, Б.Браун, Й.Козелецкий, К.Седикидес ва Ж.Скавронский ва бошқалар ўзини ўзи тушуниш ўзини когнитив вакиллик сифатида қарайдилар.

Ушбу йўналиш доирасида ўзини ўзи тушуниш ва ўзини ўзи билиш аниқланади. Шунингдек, М.Димковский, Б.Браун, Ж.Козелецкий бу интеграл концепцияси ўзи ҳақидаги билимларнинг яхши ташкил этилган тузилмаларини

автосхемалар тизими сифатида тавсифлайди. Ўзини ўзи тушуниш тадқиқотчилар томонидан ўзини ўзи билиш босқичи сифатида тавсифланади ёки у билан белгиланади.

Необехевиоризм доирасида Д.Бем ўзининг ўзини ўзи тушуниш концепциясини тақдим этди, унда у инсон ўзининг хулқ-атворини кузатиш орқали нима қилаётганини тушуна бошлайди, деб даъво қилади. Шунинг учун, деб таъкидлайди Д.Бем, “инсонлар ўзларининг кимлиги ва нима учун муайян ҳаракатлар қилишлари ҳақида жуда ноаниқ тасаввурга эга. Ва фақат ташқи кузатувчининг ўзига нисбатан позициясини эгаллаб, унинг хатти-ҳаракатларини худди ташқаридан кўргандек баҳолаган ҳолда, одам унинг сабаблари тўғрисида хулосага келиши мумкин” [4].

Шундай қилиб, инсон ўзининг шахси (мотивлари, хулқ-атвори, муносабати ва бошқалар) ҳақида бирор нарса қилишдан олдин эмас, балки бу “нимадир” ни амалга оширгандан ва ўз хатти-ҳаракатларига интроспекция қилгандан кейин, бир томондан, ва бошқа томондан билиб олади. Бошқа томондан, улар бу хатти-ҳаракатни амалга оширилган шароитларни таҳлил қиладилар. Бинобарин, ўзини ўзи тушуниш ўз-ўзини таҳлил қилиш объектига айланган, аллақачон содир этилган ҳаракатларнинг сабабларини тушунишга тушади. Ўзини ўзи тушуниш феномени экзистенциал ёндашув доирасида ҳам ўрганилади ва биринчи навбатда матнни тушуниш ва инсоннинг ўзини, ўзини тутиши ва ҳаётидаги воқеаларни тушуниши ўртасидаги ўхшашликни келтириб чиқарадиган ҳикоя психологиясига мувофиқ кўриб чиқилади. Ушбу ёндашувда “ўзини ўзи тушуниш” тушунчаси инсоннинг ўзини ўзи идентификация қилиши билан синонимдир.

Ж.Брокмейер ва Р.Харрнинг фикрича, ҳикоя умумлаштирилган билимларни ўз ичига олган қоидаларга мурожаат қилиш орқали инсон тажрибасини шарҳлашда фойдаланиладиган модел вазифасини бажаради [8].

Бинобарин, ҳикоявий ёндашув доирасида ўзини ўзи тушуниш - бу ўзи ҳақида “матн” яратиш, узлуксиз ўзини ўзи талқин қилиш, “Мен” ни жамиятда қўшма қурилиш маҳсулоти сифатида кўриб чиқиш амалга оширилади. Ҳикоя психологиясида ўзини ўзи тушуниш ўзликнинг турли томонларини бирлаштиради ва шахсий тажрибани ташкил қилиш усулига айланади.

Экзистенциал таҳлил ва логотерапияда ўз-ўзини билиш ва ўзини ўзи тушуниш мунозарали мавзу бўлиб, фикрлар бўлинишга сабаб бўлди. Бу ерда бир томондан логотерапияни ифодаловчи В.Франкл, иккинчи томондан, экзистенциал таҳлил ҳақида фикр юритади [9]. В.Франклнинг фикрича, ўз-ўзини билиш инсоннинг бутун диққатини ўзига қаратишига олиб келади. Шунинг учун ўз диққатини бошқаларга ёки бошқа нарсага қаратиш содир бўлади [9]. Айниқса, ўзини ўзи тушуниш логотерапияда ўз мавжудлигини англаш жараёни сифатида тақдим этилади. Бу ўз-ўзини билиш, ўзига ёндашув ва биринчи навбатда ўзига муносабатни ўз ичига олади.

Ўз навбатида, экзистенциал таҳлилда, аксинча, ўзини ўзи тушуниш урғуси ўз мавжудлигини танлашни амалга ошириш билан биргаликда тақдим этилади: мавжуд бўлиш ҳар доим танлов олдида туришни англатади. Бироқ, аниқ имкониятларни танлашда, одам ўзи бўлиши ёки ўзидан “ўтказиб юбориш” тўғрисида қарор қабул қилиш зарурати билан дуч келади. Шунинг учун, “ўзидан ўтиб кетиш” ҳолатида, ўзини ўзи билиш жараёнида, В.Франкл таъкидлаганидек,

ички бўшлиқ пайдо бўлишига ёки В.Франкл талқинида “экзистенциал вакуум” га олиб келади [9].

Ўзини ўзи тушуниш экзистенциал ҳодиса сифатида психоанализ доирасида ўрганилади. Бу уни психоаналитик билан ўзаро муносабат жараёнида ўзини ўзи ўзгартиришнинг муҳим омили деб билади. Шахсий интеграцияга олиб келадиган инсоннинг бостирилган ҳис-туйғуларини, истакларини тушуниши ҳимоя механизмларига, биринчи навбатда рационализация ва интеллектуализацияга қарши туради.

Терапевтик жараён учун ўзини ўзи тушунишнинг аҳамиятида яққол кўринади. Терапевт онгсизни онгга таржима қилишдан олдин, ўз хатти-ҳаракатларининг сабабларини талқин қилиш ва тушунишдир. Психоанализда ўзини ўзи тушуниш муаммоси психоанализ ёки психодинамик психотерапия учун қанчалик мос келишини баҳолаш зарурати туфайли пайдо бўлди [11].

Психоанализда ўзини ўзи тушунишнинг асосий ва тан олинган ёндашуви А.Аппелбаумнинг таърифи бўлиб, унда муаллиф субъектнинг ўз тажрибаси ва хатти-ҳаракатларининг сабаблари ва мумкин бўлган аҳамиятини тушуниш учун фикрлар, ҳис-туйғулар ва ҳаракатлар ўртасидаги муносабатларни ҳал қилиш қобилиятини тушунади [6].

Ўзини ўзи тушуниш муаммоси гуманистик психология йўналиши доирасида ҳам очиб берилади. Унинг асоси рационал ёндашув эмас, балки шахснинг ижобий ўзини ўзи қадрлаши ва ўзини ўзи қабул қилиши билан боғлиқ бўлган ўзини ўзи англашнинг ҳиссий, эмоционал ва эмпатик табиати кўриб чиқилади. Бу эса шахсни ўз ҳаётининг яшашига олиб келади-яъни максимал даражада “ўзи бўлиш” ида намоён бўлади.

К.Рожерс концепциясида терапевтнинг ўз миждозини чексиз ижобий қабул қилиши миждозга катталар талабларини қондириш учун болалигида воз кечган ўзининг “Мен” нинг зарур томонларини эгаллаш имконини беради. Терапия, К.Рожерснинг фикрича, инсонга ўз ҳаётини тўлиқ яшаш қобилиятига эга бўлишга имкон беради, бу эса яхлитликнинг пайдо бўлишига олиб келади [7].

Гуманист психологларнинг тадқиқотларида ўзини ўзи тушуниш - бу ўзини “бошқа” сифатида тушуниш, бу ўз-ўзидан бошқача қарашни шакллантиришни, ўзига бошқа қадриятли-семантик позициядан қарашга уринишни ўз ичига олади.

Гуманистик йўналишда ўзини ўзи тушуниш мулоқот билан биргаликда кўриб чиқилади. Бунда суҳбатдошлардан бирининг ўзини ўзи тушунишнинг табиати шериги ўзини тушуниши билан воситачилик қилади. Шунинг учун, биринчидан, ўзгани тушуниш субъекти ўзини бойитади, бу бошқа бировнинг ҳаётий тажрибасини идрок этишда ўзини ўзи ўзгартиришда юзага келади, унинг ўзи ўзгаради, бошқача бўлади. Иккинчидан, бошқа мавзунини мулоқот орқали тушуниш унга ўзини ўзи ўзгартириш ва тушуниш имкониятини беради. Шундай қилиб, тушуниш ва натижада ўзини ўзи қабул қилиш шахсий ўзгаришларни келтириб чиқаради, деган хулосага келишимиз мумкин [5].

Шундай қилиб, хориж психологиясида ўзини ўзи тушуниш муаммоси когнитив ҳодисани ифодаловчи когнитив йўналиш ва экзистенциал йўналиш доирасида тақдим этилади. Ҳозирги босқичда ўзини ўзи тушунишнинг ривожланиш қонуниятлари, “Мен” нинг айрим таркибий қисмларини тушуниш хусусиятлари ўрганилди. Шунга мувофиқ шахсий ривожланишда ўзини ўзи

тушунишнинг роли (когнитив ва ҳиссий жиҳатдан) аниқланди. Бироқ, ўзини ўзи тушунишни ўзини ўзи билиш билан аниқлаш, муаммони фақат когнитив нуқтаи назардан кўриб чиқишга имконият беради. Айниқса, ўзини ўзи тушунишнинг моҳияти ва тузилиши, шунингдек, шахс таркибидаги ўзини ўзи тушунишнинг ўрни масаласини кўриб чиқмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Авдулова Т.П. Психология подросткового возраста. М.: Академия, 2012. 237 с.
2. Агафонов А.Ю. Исследование Я-концепции учащихся подросткового возраста как средства качественной оценки образовательных систем: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Казань, 2010. 18 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс, 2014. 422 с.
4. Монахова, И.А. Психология самопонимания старшеклассников. Астрахань: Трест-М, 2003. 166 с.
5. Поливанова К.Н. Практики развития: взросление в современном мире [Электронный ресурс] // Материалы научно-экспертного семинара «Новое детство». URL: <http://psyjournals.ru/newchildhood/issue/56292.shtml> (дата обращения 10.11.2019)
6. Пузько В.И. Самопонимание и кризис личности. Владивосток: МорГУ им. адмирала Г.И. Невельского, 2003. 213 с.
7. Роджерс К. Сердитый подросток / Знаменитые случаи из практики психоанализа: сборник. Под ред. А.А. Юдина. М.: REFL-BOOK, 2009. С. 236–249.
8. Фиофанова О.А. Проектирование модальностей взросления подростков в воспитательном пространстве: дис. ... д-ра пед. наук. М., 2008. 378 с.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: АСТ, 2007. 645 с.
10. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции. СПб.: Речь, 2013. 612 с.